

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

2018

MEMORANDAMU

MARAGA: 70

Memorandamu uyu u na masiatari a 10.

KHA VHA PFESESE:

- Memorandum uyu u tou vha tsumbandila fhedzi ya u thusa vhatoli/vhamaki.
- Ngauralo, a u tei u vha ambadzifhele nga wothe lini.
- Phindulo dza vhagudi dzi tea u sedzwa u ya nga vhukoni ho taniwaho kha phindulo yeneyo.
- Phindulo dzi tea u eliwa nga u angaredza, nahone mbuno dzi newe ho teaho zwi tshi tevhedza maga o dzhiwaho kha mutangano wa ndinganyiso.
- Memorandum uyu u do thoma wa dzulelwa dzulo nga vhothe vha kwameaho musi u tola/maka hu sa athu u thoma.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**NDAELA KHA VHATOLI/VHAMAKI****Maga a u tola/maka tholokanyondivho:**

- Ngauri ndivho i kha u pfesesa, mupeleto wo khakheaho na vhukhaki ha luambo kha phindulo zwi songo newa ndatiso nga nda ha musi vhukhaki honoho vhu tshi thithisa kupfesesele/u shandula zwi ambwaho. (Honeha, vhukhaki vhu di fanela u sumbedzwa).
- Arali mulingiwa a shumisa maipfi a luambo luwe lune a sa khou lingwa khalwo, kha vha tsinye ito kha maipfi ayo, nahone arali phindulo i tshi kha di pfala, hu songo vha na ndatiso. Honeha, arali ipfi li bvaho kha luwe luambo lwo shumiswaho kha tshibveledzwa nahone la lavhelelwa kha phindulo, izwi zwi a tangedzea.
- Kha **mbudziso dzo vuleaho**, a hu na maraga dzine dza fanela u avhelwa kha EE/HAI kana NDI A TENDA/A THI TENDI. Tshiitisi/Thikhedzo/thuthuwedzo ndi zwone zwine zwa fanela u sedziwa.
- A hu na maraga dzine dza fanela u avhelwa kha NDI NGOHO/A SI NGOHO kana NDI NGOHO/A SI NGOHO kana MBUNO/KUHUMBULELE. Tshiitisi/thikhedzo/thuthuwedzo ndi zwone zwine zwa fanela u sedziwa.
- Musi phindulo ya ipfi lithihi yo lavhelelwa hone mulingiwa a nea fhungo lothe, kha a newe maraga **tenda fhedzi** ipfi lo lavhelelwaho lo talelwa kana lo sumbedzwa.
- Musi mbuno mbili/tharu dzi tshi todiwa, ngeno nnzhi dzo nekedzwa, kha vha make **fhedzi** mbili/tharu dza u thoma.
- Kha vha tangedze u fhambana ha nyambotavhi.
- Kha mbudziso dza u nanga kha zwinzhi, kha vha tangedze ZWOTHE, ledere li livhanaho na phindulo yone NA/KANA phindulo yo nwalwaho nga vhudalo.

MBUDZISO YA 1**PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA A**

- 1.1 Ndi zwirathisi zwa vhudavhidzani, sa radio na thelevishini.√ (1)
- 1.2 Ndi nyiledzo ya uri zwipuka a zwi zwimiwi nga nnda ha thendelo. (2)
- 1.3 Ndi ngauri vho vho shavha tshikolo hu si na zwine vha twa vha tshi ita, vha vho thoma u tshila nga u zwima na u vhulaha zwipuka. √√ (2)
- 1.4 Ndi u vha hawe na vhutamatama ha u zwima zwe zwa ita uri a litshe na tshikolo.√√ (2)
- 1.5 Ndi phambano ya kuvhonele kwa zwithu, Masala u vhavhalela zwipuka na u zwi tsireledza, √ ngeno avha vhatannga vha tshi zwi zwima na u zwi vhulaha.√ (2)
- 1.6 B/dzi khou pandamedza phukha. (1)
- 1.7 Vhatannga vho tangana na khakhathi ya u pandamedzwa nga nguluvhedaka ya nzadze yo vuswaho nga mmbwa dzavho dzi tshi khou zwima.√√ (2)
- 1.8 - Ndi wa uri vhatu kha vha vhavhalele dziphukha.√
- Phukha dzi zwimiwa nga thendelo ya mulayo.√
- U sa pfa hu tunya mavhudzi.√
[Zwiraru fhedzi zwi pfallaho.] (3)
- 1.9 Masiandaitwa e Tendani a tangana nao ndi a u rungwa lito nga muthenga wa nungu la fhedza lo pofula.√√ (2)
- 1.10 **EE.**
Vha hone vhatu vhane vha funa zwipuka lune vha sa tende zwi tshi tambudzwa,√ vhane vha thonifha mulayo wa muvhuso u sa imi na u tambudzwa ha zwipuka√ nahone vhane vha thonifha ppanelo dza zwipuka, sa ene Masala.√
[Zwiraru fhedzi zwi pfallaho.] (3)
- 1.11 **EE.**
Ngauri avha vhatannga vho vha vha tshi khou lingedza u disikela mishumo,√ khathihi na u ditodela zwiliwa. √

KANA

HAI.

Ngauri vho vha vha tshi zwi divha uri mulayo u lwa nazwo,√ muthu u tea u zwima a na thendelo.√

[Kana zwiñwe-vho zwi pfalaho.] (2)

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

1.12 Ndi vhugevhenga ha u vhulahwa/tswiwa ha (nanga dza) tshugulu (Rhino poaching).√ (1)

1.13 Vhudipfi hawe ndi ha u vhavhalela/pfela vhutungu√ phukha dzine dza khou vhulahwa hu tshi khou todiwa mananga nga nnda ha mulayo.√ (2)

- 1.14
- Ndi u nea ndatiso i vhavhaho vhatu vhane vha wanala vha tshi khou zwima phukha zwi siho mulayoni/vha si na laisentsi ya u zwima.
  - Kha hu vhe na vhalindi vha u tsireledza vhugalaphukha/hu wanalaho phukha.
  - Luhura lwo tingeledzaho vhugalaphukha lu vhe lwo khwaṭhaho/lu re na mudagasi.

[Mbuno mbili fhedzi dzi tendiseaho.]√√ (2)

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA B

1.15 Zwibveledzwa zwoṭhe zwi khou amba nga u zwimiwa ha phukha zwi siho mulayoni/u tambudzwa ha zwipuka/u pfuka pfanelo dza zwipuka.√
Kha TSHIBVELEDZWA TSHA A, vhatukana vha khou zwima zwipuka uri vha zwi vhulahe,√ ngeno kha TSHIBVELEDZWA TSHA B hu tshi sumbedzwa vhazwimi vho vhulaha phukha/tshugulu vha tshi itela u tswa mananga ayo.√ (3)

ṬHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI

MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI ANU

Kumakele kwa manweledzo

U tola/maka hu tea u disendeka kha zwo vhudziswaho, hu litshiwe izwo zwi songo vhudziswaho.

Manweledzo a tea u makiwa nga ndila i tevhelaho:

- **Kuavhelwe kwa maraga:**
  - Maraga dza 7 kha mbuno dza 7 (maraga 1 kha mbuno).
  - Maraga 3 ndi dza luambo.
  - Thanganyelo ya maraga: 10
- **Kuavhelwe kwa maraga musi mulingiwa a songo anulula/kopolola maipfi o tou ralo:**
  - Mbuno dza u bva kha 1–3 dzi re dzone: avhelani maraga 1
  - Mbuno dza u bva kha 4–5 dzi re dzone: avhelani maraga 2
  - Mbuno dza u bva kha 6–7 dzi re dzone: avhelani maraga 3
- **Kuavhelwe kwa maraga dza luambo musi mulingiwa o anulula/kopolola maipfi o tou ralo:**
  - Khouthesheni dza u bva kha 6–7: ni songo avhela maraga dza luambo
  - Khouthesheni dza u bva kha 1–5: avhelani maraga 1 ya luambo

PFESANI:

- **Tshivhumbeo**

Naho manweledzo o nwalwa nga tshivhumbeo tsho khakheaho, a tea u tolwa.

- **Tshivhalo tsha maipfi:**

- Vhamaki vha tea u khwathisedza tshivhalo tsha maipfi o shumiswaho.
- Vha songo tusa maraga arali mulingiwa a songo sumbedza tshivhalo tsha maipfi, kana arali tshivhalo tsha maipfi tsho sumbedzwa tsho khakhea.
- Arali tshivhalo tsha maipfi tsho fhira, kha vha vhale u swika kha fhungo la u fhedzisa li re nthā ha tshivhalo tsho tetshelwaho, vha litshe ayo maṁwe a manweledzo o salaho.
- Manweledzo a re mapfufhi fhedzi o faredza mbuno dzothe dzi tadeaho ha tewi u newa ndatiso.

PHINDULO: TSHIBVELDZWA TSHA C

Maga a tevhelaho kha a shumiswe sa **tsumbandila** ya zwine mulingiwa a tea u zwi sumbedza kha manweledzo awe.

Mbuno dziñwe na dziñwe dza 7 dzi kha phara dzi tea u avhelwa maraga.

(Mitaladzi na/kana zwipida zwa mafhungo zwi tea u lunzhedzana.)

NO	KHOUTHESHENI	NO	MBUNO
1	'Muthu u tea u ðithogomela nga u ita nyonyoloso tshifhinga tshothe. U tshimbila lwa minetse ya furaru kha ðuvha zwi fhungudza mutsiko muhulu wa malofha.'	1	U ita nyonyoloso khathihi na u tshimbila ndi zwo teaho.
2	'Mutsiko wa muhumbulo ndi tshivhangi tshihulu tsha mutsiko muhulu wa malofha, ngauralo muthu kha kone u langa thaidzo dzine a ðangana nadzo nga u dzulela u humbula zwivhuya.'	2	U langa dzithaidzo na u humbula zwivhuya zwi fhungudza mutsiko wa malofha.
3	'Muthu kha vhe na ndowelo ya u ðimvumvusa nga u thetshesela muzika; zwi thusa u netulusa muhumbulo na mutsiko muhulu wa malofha u a tsela fhasi.'	3	U ðimvumvusa nga muzika zwi a ðodea.
4	'U vha na muvhili wo kalulaho zwi ita uri mutsiko wa malofha u vhe ñtha, zwenezwo muthu u tea u lingedza u fhungudza muvhili nga u ða zwiliwa zwi re na pfushi sa mitshelo, miroho na zwiliwa zwi re na mafhi.'	4	Muthu kha fhungudze muvhili wo kalulaho nga u ða zwiliwa zwi re na pfushi.
5	'Kha i vhe ndowelo ya u fhungudza muño zwiliwani, zwi a thusa kha uri u sa ðiwane u kha khombo ya u vha na mutsiko muhulu wa malofha.'	5	Zwiliwa kha zwi vhe na muño wo linganelaho.
6	'Muthu u tea u ðutshela u nwa zwikambi na u daha mafola lwo kalulaho ngauri na zwone zwi vhangana mutsiko muhuhu wa malofha.'	6	Muthu kha ðiilise kha zwikambi na mafola.
7	'Tshiñwe tshine tsha nga thusa u fhungudza mutsiko muhulu wa malofha ndi u awedza muhumbulo nga u femela ngomu na nnda lwa tshifhinganyana/u nwesa madi.'	7	Muhumbulo u tea u awedzwa nga u femela nnda na ngomu lwa tshifhinganyana.

TSHIVHUMBEO TSHA PHARA

PFESANI: Iyi i tou vha tsumbo; mulingiwa ha lavhelelwi u tou i bvisa yo tou ralo kokotolo lini.

Nyonyoloso khathihi na u tshimbila ndi zwa ndeme kha u langa mutsiko muhulu wa malofha. Muthu u tea u langa dzithaidzo na u humbula zwivhuya. Muthu kha dimvumvuse nga muzika uri muhumbulo u netuluwe. U fhungudza muvhili wo kalulaho nga u la zwiliwa zwi re na pfushi nahone zwi na muṅo wo linganelaho ndi zwa ndeme. Muthu a diilisa kha zwikambi na mafola zwi mu thusa kha u langa mutsiko muhulu wa malofha. Muhumbulo u tea u awedzwa nga u femela nnda na ngomu lwa tshifhinganyana. Hezwi zwi ita uri muthu a lalame.

[Maipfi a 93]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

**KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE
KWA LUAMBO****Maga a u tola/maka**

- Mupeleto:
  - Phindulo ya ipfi lithihi i tea u newa maraga naho mupeleto wo khakhea, nga nnda ha musu vhukhaki uho vhu tshi shandukisa thalutshedzo ya ipfi lenelo.
  - Kha phindulo ya fhungo lo dalaho, vhukhaki ha mupeleto vhu tea u newa ndatso arali vhu kha tshivhumbeo tsha luambo lwonolwo lu lingiwaho ngalwo.
  - Hune ha lingiwa pfufhifhadzo ya ipfi (aburivesheni), phindulo i tea u newa i kha mupeleto wonewone.
- Zwivhumbeo zwa mafhungo zwi tea u vha zwi kha divhafhungo/girama yoneyone nahone yo newa i kha mafhungo o fhelelaho/kana sa zwi ananaho na ndaela.
- Kha mbudziso dza munangelo, kha vha tangananedze ZWOTHE, ledere li tshimbilelanaho na phindulo yone NA/KANA phindulo yo nwalwaho nga vhudalo.

MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO**PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA D**

- 3.1 Ipfi 'ndondola' li na ndeme ya u kunga vha re na zwitudio uri vha rengo zwilidzo zwavho u itela u alusa zwitudio izwo.√ (1)
- 3.2 Ndi tshivhudzisi. √ Ndeme yatsho ndi u vhudzisa nga ndila ya u tou kunga.√ (2)
- 3.3 Li disa tshifanyiso tsha uri vha do vha mulidzimakone a sa fhirwi nga muthu.√√ (2)
- 3.4 D/swika fhethu.√ (1)
- 3.5 Ndi thekeniki ya u fhuredzela/u kunga√ ngauri mukungedzeli u do rekhodela nga fhedzi vhanevho vhane tshigwada tshavho tsha vha na vhathu vha no swika fumi.√ (2)
- 3.6 Mukungedzeli o swikelela ndivho ya u kunga vhathu ngauri o shumisa fonto dzo fhambanaho/nyolo na zwifanyiso, zwishumiswa zwa muzika zwa musalauno/luambo lwa u fhuredzela/u kunga na vhutumani. Zwotthe hezwi zwi rumela mulaedza wa u kunga.√√ (2)

[10]

MBUDZISO YA 4: KHATHUNI**PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA E**

4.1 Khathuni i khou tana vhabebi vhane vha khou kombetshedza vhana u ya tshikoloni/vhana vha sa funi tshikolo.√ (1)

4.2 Ndi vhudifhinduleli ha mudededzi ha uri arali niwana a songo niwala a mu kombetshedze khathihi na u mu linda.

KANA

Mugudiswa u tea u ita mushumo wawe nga vhudikumedzeli.√√ (2)

4.3 Vhuvhili hazwo zwi tana vhana vhane vha sumbedza vha sa funi tshikolo. √
Kha FUREME YA 1 vhana vha khou tou kokodziwa, ngeno kha FUREME
YA 2 niwana a tshi khou kombetshedzwa u niwala mushumo/vhabebi vha no
tutuwedza vhana kha zwa pfunzo.√ (2)

4.4 C/niwana ane khou kombetshedzwa u ita mushumo wa tshikolo.√ (1)

4.5 I khou tana vhana vha sa takaleli u ya tshikoloni vhane vha khou tou kombetshedzwa nga vhabebi. √√ (2)

4.6 - Vhathu vha tea u tutuwedza vhana vhavho u funa/u takalela u dzhena tshikolo/pfunzo musi vha tshee vhatuku vhukuma.
- Vhabebi vhaswa/vhatuku vha tea u pfumbudzwa nga ha ndila kwadzo dza u dzudzanyela/lugisela vhana vhavho u ya tshikoloni.

[Kana zwiwewho zwi pfalaho.] √√ (2)

[10]**MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NDILA YONE****PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA F**

5.1 **Thoma.**√ Dakalo o **thoma** u lima tsimu yawe mahola nga teretere.√ (2)

5.2 Tshi shuma u sumbedza ganuko u bva kha muaravhi/muambi.√√ (2)

5.3 Tshitekeshi.√ – Musadzi/musidzana a no semesa/ambesa/vhutsha.√ (2)

5.4 Limudi la ndaela.√ – Li khou shuma u nea ndaela ya uri muthu a bve ndilani.√ (2)

- 5.5 Vhaṅwe vhashumi vho mangadzwa nga Luambo nga kuambeke kwawe. ✓ (1)
- 5.6 ... mashudu a no nga a phele. ✓ (1)
- [10]

ṰHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUṰE: 70